

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Nijerya'da Müslüman Hausalarda Geleneksel İnançların Kalıntıları

Remnants of Traditional Beliefs in Muslim Hausa in Nigeria

Yazarlar / Authors

Abdulkadir KIYAK

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Malatya / TÜRKİYE

abdulkadir.kiyak@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2399-8654>

Elif KUL

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Malatya / TÜRKİYE

elif.kull@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6808-8642>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 12/02/2024

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 05/04/2024

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2024

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 22 Sayı/Issue: 43 Sayfa /Page: 48-67

Atıf/Citation: Kiyak, Abdulkadir. "Nijerya'da Müslüman Hausalarda Geleneksel İnançların Kalıntıları".
KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (Haziran, 2024), 48-67.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1435535>

• Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

NİJERYA'DA MÜSLÜMAN HAUSALARDA GELENEKSEL İNANÇLARIN KALINTILARI**Öz**

Hausalar Kuzeybatı Afrika'nın büyük bir kesiminde bulunan etnik kimlikli bir halktır. Hausalarda üç dini kimlik vardır. Birincisi ağırlıklı olarak güneyde bulunan Protestan ve Katolik Hıristiyan Hausalar, ikincisi kuzeyde yer alan Sünni Müslüman Hausalar ve bunlar arasında geleneksel inanç ve pratiklerini sürdüren geleneksel Hausalardır. Müslüman ve Hıristiyan olarak tanımlanan kişilerin nüfusu özellikle 21. yüzyıl ile birlikte artmaktadır. Ancak Müslüman veya Hıristiyan olan Hausalar arasında birçok geleneksel inanç ve uygulamaların da devam ettiği görülmektedir. Bu sebeple insanların birbirleri ile etno-politik ve dini çizgilerle ilişki kurduğu bir ortam gelişmiştir. Makalenin konusu bu ilişki ağında var olan İslam, geleneksel inanç taraftarları Maguzawalar ve onların takip ettiği Bori kültürüdür. Bori, İslam öncesi Hausalarda merkezinde ruh inancı bulunan bir inanç bütünüdür. Bori kültürünün İslam sonrasında da yaygın olarak inanılan ve uygulanan bir inanç olması Hausa Müslümanları arasında bir cihat hareketinin doğmasına sebep olmuştur. Özellikle Bori kültürünün temelinde ruh inancına dayanıyor olması ve bu inancın İslam'da cin inancı ile bağdaştırılması ile İslami olmayan fakat Müslümanların uyguladığı bidatlar türemiştir. Hausa halkının İslam'ı kabul etmesi yüzyıllar sürmüştür. Süreç içerisinde İslami değerlerin geleneksel uygulamalarla birleştirilmesi 19. yüzyılda İslam âlimlerin harekete geçmesine neden olmuştur. Böylece İslam'ın diğer kült ve inançlardan arındırılması amaçlanmıştır. Ancak yüzyıllar boyu farklı inançlarla birlikte yaşanması sonucu olarak iç içe geçmiş bazı İslami ve geleneksel uygulamaların ayrışması kolay olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hausalar, Geleneksel Dinler, Maguzawalar, Nijerya, Bori kültürü.

*Remnants Of Traditional Beliefs in Muslim Hausa in Nigeria***Abstract**

The Hausas are an ethnic people found in large parts of Northwest Africa. There are three main religious groups or communities among the Hausa people. The first is the predominantly Protestant and Catholic Christian Hausa in the south, the second is the Sunni Muslim Hausa in the north, and among them the traditional Hausa who maintain their traditional beliefs and practices. The population of people who identify as Muslims and Christians has been growing, especially in the 21st century. However, many traditional beliefs and practices persist among the Hausas, whether Muslim or Christian. As a result, an environment has developed where people relate to each other along ethno-political and religious lines. The subject of this article is the Islam that exists in this network of relations, the Maguzawas, adherents of traditional beliefs, and the Bori cult they follow. Bori is a set of beliefs in the pre-Islamic Hausas with the belief in the spirit at its center. The fact that the cult of Bori was widely believed and practiced after Islam gave rise to a jihad movement among Hausa Muslims. In particular, the cult of Bori is based on the belief in spirits and this belief is associated with the belief in jinn in Islam, which has led to the emergence of non-Islamic innovations practiced by Muslims. Islam gradually became more widespread among the Hausa people over several centuries. In the process, combining Islamic values with traditional practices caused Islamic scholars to take action in the 19th century. The aim was to purify Islam from other cults and beliefs. However, as a result of centuries of coexistence with different faiths, some intertwined Islamic and traditional practices have not been easy to separate.

Keywords: History of Religions, Hausa, Traditional Religions, Maguzawa, Nigeria, Bori cult.

Giriş

Nijerya, 190 milyondan fazla insana ev sahipliği yapan Afrika'nın en kalabalık ülkesidir. Nüfusu 500'den fazla farklı dil konuşan 250 etnik gruptan oluşur.¹ Nijerya nüfusunun yaklaşık %49'unun Hıristiyan, %49'unun Müslüman ve %2'sinin diğer dinlere mensup olduğu veya herhangi bir dine sahip olmadığı tahmin ediliyor. Müslümanların çoğunluğu Sünni'dir ancak küçük bir Şii azınlık da vardır. Hıristiyan nüfusu ise Hıristiyan mezheplerinin bir koleksiyonundan oluşur. Müslüman ve Hıristiyanlar Nijerya'nın farklı bölgelerinde yoğunlaşmışlardır. Kuzey Nijerya'da Müslümanlar, Güney Nijerya'da ise Hıristiyanlar çoğunluktadır ve her iki din de Nijerya'nın

¹ Deborah Gill, *Hausa Cultural Orientation* (California (Monterey): Defense Language Institute Foreign Language Center, 2014), 341-343.

merkezinde yer edinmiştir.²

Hausalar Nijerya nüfusunun %30'unu oluşturmakla Nijerya'daki en büyük etnik gruptur.³ Daha dar anlamda, Hausalar coğrafi olarak Nijerya'nın kuzey kısmını ve Abuja dâhil olmak üzere Hausa dilinin ağırlıklı olarak konuşulduğu diğer eyaletleri kapsar.⁴ Nijerya nüfusunun yaklaşık %20'sinin anadili Hausa'dır. Hausa dili, Orta ve Batı Afrika'da yaklaşık 40-50 milyon kişi tarafından birinci veya ikinci dil olarak konuşulur. Batı ve orta Sudan arasında sıkışmış durumda olan Hausalar, Sudan ile Sahra boyunca Müslüman dünyası arasında oldukça erken dönemde kurulan güçlü bağlardan kaynaklanan gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu etkilerin en büyüğü, Hausa'nın kültürel niteliklerinin iki ayırt edici özelliğinden biri olan İslam'dır.⁵

Nijerya dini, politik ve etnik gruplara bölünmüş devletlerden biridir. Bu nedenle ülkede çarpık ve karmaşık kimlikler ağı oluşmuştur. Özellikle Kuzey Nijerya, geleneksel dinleri uygulayan en büyük azınlık yoğunluğuna sahiptir.⁶ Nijerya'da MS 900'lerden 14. 19. ve 20. yüzyılın başlarına kadar meydana gelen en önemli sosyal değişim türlerinden biri din alanındadır. 14. yüzyıl öncesinde İslam, Hausalara tüccarlar tarafından tanıtılmış ve bu sayede geleneksel dinden ani kopma önlenmiştir. Bu yaklaşımla İslam'a geçerek din değiştirenler olmuştur. 14. yüzyılda İslam resmi devlet dini haline gelmiştir. Ancak İslam devlet dini olmasına rağmen yaklaşık beş yüz yıl boyunca halka indirgenememiş ve saray dini olarak kalmıştır. 19. yüzyıl Osman b. Fûdî'nin (1754-1817) başlattığı cihat etkisiyle Hausa'nın geleneksel dininin geriye çekildiği veya evirildiği önemli bir dönemdir. Tüm bu süreçlerde Bori kültü İslam kültüründe yer edinerek pek çok dönüşümle devam etmiştir.⁷

Hausa'da İslam dini "La İslama" olarak bilinir. Müslümanlara ise "Musulunci" denir.⁸ Hausaların İslamiyet ile birçok noktada karşılaştığı ve sonunda bir devlet dini haline geldiği anlaşılmaktadır. Ancak bununla birlikte geleneksel dinlerini de sürdürmeye devam etmeleri Müslüman yöneticiler tarafından hoş görülmemiş, İslamiyet'in senkretik bir din haline gelmesini önlemek adına bazı adımlar atılmıştır. Bu noktada Hausaların Müslüman olmasında özellikle Osman b. Fûdî'nin rolü büyüktür. Müslüman olmuş fakat geleneksel inançlarını sürdürmeye devam eden kişileri İslamiyet'in usul ve esaslarına göre yaşanmaları için bazı sınırlar koymuştur.

Hausa topraklarına İslam gelmeden önce geleneksel inançlarını sürdüren Hausalar. İslam'ın kabulünden sonra da büyü, falcılık, fetişizm gibi inanç ve uygulamalarını devam ettirmiş ve senkretik bir İslam anlayışı ortaya çıkmıştır. Yaygın kötü uygulamalar ve İslam Dini'nin uygunsuz şekilde yaşanması, 1804'te Şeyh Osman bin Fûdî'nin cihadına yol açmış ve bu da Sokoto Halifeliği'nin (1812-1903) kurulmasını sağlamıştır. Cihatçılar, 1903 civarında sömürgecilerin gelmesinden önce, İslami olmayan Hausa geleneklerine ve sahte âlimlere karşı savaşmışlardır.⁹ Bu bağlamda Müslüman Hausalar ile geleneksel Hausalar arasında bir gerilim söz konusu iken

² Gill, Hausa Cultural Orientation, 21.

³ Ibrahim T. Sabiu-Mohammed S. Abdullahi-Fakhrul A. Zaniol, "Hausa People of Northern Nigeria and Their Development", *Asian People Journal* 1/1 (2018), 180.

⁴ Doris Dokua Sasu, "Distribution of Ethnic Groups in Nigeria, 2018", *Statista* (Erişim 05.02.2024).

⁵ Ademola Adeleke, "Islam and Hausa Culture", *Lagos Notes and Records* 10/1 (2004), 164.

⁶ Bushraa Abdalkazim Abayd, "Nijerya'da Etnik Yapı ve Jeopolitik Etkisi", *Al-Adab Dergisi* 90/10 (2009), 313-314.

⁷ Emmanuel M. Abar, *Islam, Christianity, Traditional Religions and Power Politics in Northern Nigeria since Pre-Islamic Period* (Michigan: Andrews University, Doctoral Thesis, 2019), 68.

⁸ L. Lewis Wall, *Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture* (Durham: Duke University Press, 1988), 75.

⁹ Dagimun, "Interaction between Islam and Hausa Culture After Sokoto Caliphate in Nigeria and The Role of Colonialists", 189.

bir yandan da bölgede hüküm süren sömürgeciler (1861-1960) ve Hıristiyan misyonerler İslam dışı inançları, geleneksel uygulamaları teşvik etmişlerdir. Gerçek İslam'a karşı senkretik bir İslami Hausa kültürünü desteklemişlerdir.

Hausa kabilesinde birçok farklı kültür ve inancın iç içe geçtiği ve çatıştığı görülmüştür. Hausalarda İslamiyet yükseldikçe yerel inançlar ve kültürler ayrışarak bir kısmı tamamen ortadan kalkmış, bir kısmı ise dönüşerek devam etmiştir. Bu nedenle Hausa yerel inançları hakkında yapılan çalışmalarda Hausa yerel dininin tanımlanmasında bir kavram karmaşası mevcuttur. Dolayısıyla çalışmanın birincil amacı Hausalarda yerel kültürleri ve inançları tanımlayan Maguzawa, Maguzaci, Bori, İskoki kavramlarının açıklanması olmuştur. Böylece bu kavramlar bir inancın bütünü oluşturduğu öğeler mi yoksa ayrı inançları veya kültürleri mi ifade ettiklerine açıklık getirilmiştir. Çalışmanın amaçları doğrultusunda İslam öncesi Hausaların genel özellikleri ortaya konmuş ve İslam'ın Hausalar arasında nasıl yükselip geliştiği ve Hausa kültürüne, siyasetine, ekonomik gelişmesine etkisi örneklerle açıklanmıştır. Özellikle Osman b. Fûdî'den sonraki Hausalarda geleneksel inançların kalıntılarının İslami uygulamalarla sentezlenmesi örneklerle gösterilmiştir. Söz konusu iki farklı inanç, uzun bir süre bir arada kalmış ve birbirini etkilemişlerdir. Bu nedenle eldeki verilerin karşılaştırılması ve edinilen bilgilerin objektif bir şekilde yorumlanması önem taşımıştır. İslam'ın kabulünden Hausa siyasi gelişmelerin de etkilendiği açıktır. Bu nedenle bilgilerin teyit edilmesinde tarihi verilerin de mevcut olması bir avantaj olmuştur. Özellikle *Kano Chronicle* (Kano hükümdarlarını listeleyen Arapça bir el yazmasıdır) gibi Hausa krallıklarının tarihi kayıtları sayesinde İslam'ın Hausa'da devlet dini olma süreci hakkında detaylı bilgi edinilmiştir. Ayrıca kaynaklara göre çok sayıda İslam bilginin Hausa'yı ziyaret etmiş olması ve eserlerinde bu ziyaretlerinden söz etmeleri önemli bir tarihi kaynak olmuştur. Bu sayede tarihi ve dini kaynaklar karşılaştırılarak Nijerya'daki Hausaların inanç ve uygulamaların gelişim süreci ortaya konulmuştur.

1. Hausalarda İslamiyet Öncesi Yerel İnançlar ve Uygulamalar

Nijerya'nın kuzeyinde yer alan Hausa kabilesinde geleneksel inanç ve uygulamalar varlığını sürdürmektedir. Bu geleneksel inançların uygulayıcıları özellikle Maguzawalardır. Maguzawa, Müslüman olmayan Hausalar için kullanılan bir terimdir.¹⁰ Maguzawa, Müslüman çevrelerinden farklı bir sosyal kimliğe sahip olan, İslamlaşmamış Hausa halkından oluşan büyük bir gruptur. Her ne kadar İslam'dan etkilenmiş olsalar da kendilerine özgü kültürlerini özellikle de evlilik geleneklerini büyük ölçüde korumuşlardır.¹¹

Maguzawa teriminin Arapça'da "sihirbaz" veya "Zerdüşt" anlamına geldiği iddia edilen *macusi* kelimesiyle ilişkili olduğu söylenmiştir.¹² Öte yandan bu terimin kökü *Bamaguje*'den geldiği de iddia edilmiştir.¹³ Bamaguje, Katsina ve Kano'da yaşayan Hausaların alt gruplarının kralıklarından biridir. Magazuwa, *Bamaguje*'nin çoğul formudur. Detaylı incelendiğinde ise Ma-

¹⁰ Jerome H Barkow, "Muslims and Maguzawa in North Central State, Nigeria: An Ethnographic Comparison" *Canadian Journal of African Studies* 7/1 (1973), 59-76.

¹¹ Dean S. Gilliland, *African Religion Meets Islam Religious Change in Northern Nigeria* (Lanham: University Press of America (1986), 21.

¹² Jerome H., Barkow, "Muslims and Maguzawa in North Central State, Nigeria: An Ethnographic Comparison", *Canadian Journal of African Studies* 7/1 (1973), 59-60.

¹³ Charles Henry Robinson-William Henry, *Dictionary of the Hausa Language* 1 (London: The University Press, 1899), 1, 243.

Maguzawa isminin aslında bir dini veya kültü değil bir gurubu ifade ettiği görülmüştür. Ayrıca Maguzawa ismi bu gruba ait insanların kendileri için tercih ettiği bir terimdir. İslamiyet'ten sonra ise Hausalarda Maguzawa genellikle tüm gayrimüslimler için kullanılan bir ifade haline gelmiştir. Bu nedenle mevcut Maguzawa kültürü İslam'ın gelişinden önceki geleneksel Hausa dininin bir kalıntısı olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak Maguzawa ismi orijinal Hausa kültürüne atıfta bulunmak için de kullanılmıştır. Maguzawa teriminin bir etiket olarak kullanılması ve Hausa halkı içerisinde ayrı tutulan bir gruba dönüşmesi, tarihi süreç içerisinde gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında gelişen ticari ilişkilerin bir sonucu olmuştur.

Sözlü geleneklere göre Maguzawaların ataları Nijerya'da Abagayawa bölgesine yerleştikten sonra "Maguzawa inancı, Hausa toplumunda talih, şifa, evlilik ve sağlıkla bağlantılı olan ve ruhların varlığını ön plana çıkararak Bori kültürüyle varlığını sürdürmüştür.¹⁴ Bori ruhları insan dünyasındaki yaşamı doğrudan etkilemiştir. Bori ritüelleri çoğunlukla ruhun ele geçirilmesini ve transı içerir. Prensipte olarak Bori ve ritüelleri, yerli Hausaların kendi evrenlerinin ruhani güçleriyle karşılıklı bağımlı bir ilişkiyi hayata geçirip canlı tutabildikleri bağlamlar ve mekanizmalar bütünüdür. Bori aynı zamanda Hausaların çevreleri üzerinde belirli bir kontrole sahip olmalarını sağlayan bir araçtır.¹⁵ Bu noktada Bori dini birleşmiş birtakım inançların veya kültürlerin bütünü olarak belirmektedir. Bori'nin bir diğer yönü ise sömürge öncesi Hausa eyaletlerinin bazılarında bu dinin yönetici sınıfa has ritüellerinin bulunması ve bu ritüellerin özel rahibeler tarafından yürütülmesi; bu şekilde bir devlet dini haline gelmiş olmasıdır.¹⁶

En belirgin Maguzuwa inancı, Bori kültürüdür. Bori kültürü İslam'ın gelişinden önce yaygın olan geleneksel Hausa inançlarından biridir.¹⁷ Bori, fiziksel şeylerde bulunan manevi güç anlamına gelen bir Hausa ismidir. Bu dini düşünce ve uygulamalar bir tür ruh inancı olan "İskoki" düşüncesine dayanır¹⁸ ve bu inanca dair en eski bilgiler Kano tarihçeleri tarafından MS 900-1000 civarında kaydedilmiştir.¹⁹ İskoki kelimesi rüzgâr veya hava anlamına gelen iska kelimesinin çoğuludur. Hausa dini terimi olarak ruhların mahiyetine işaret eder. Maguzawa eski inançlarının özü, iskoki adı verilen çeşitli ruhlara saygı duymak ve onlara kurban sunmaktır. Onlar görünmez, ruhani varlıklardır, sayıları sayısızdır ve her yerde bulunurlar. Benzer şekilde, bazen insanlarla iyi ya da kötü yönde etkileşime girebilen başka bir dünyanın gölgesi veya loş yansımaları olarak anılırlar.²⁰

Bori kültürünün merkezinde ruhlar vardır ve ruhların panteonu neredeyse sınırsızdır. Neredeyse her canlı varlığın bir Bori karşılığı olabilir. Fil, aslan, sırtlan, yılan ve kirpi gibi hayvan ruhları, insan ruhları, dereler, pınarlar, kayalar, patikalar, ormanlar, tarlalar, yağmur ve fırtınalar, savaş, felaketler gibi doğa fenomenlerinin ruhları; hatta öfke, mutluluk, kahkaha gibi insani duyguların ruhları bile vardır. İskoki denilen bu ruhlar iki ana kategoriye ayrılır: Evcilleştirilmiş ve manipüle edilmesi kolay olan *gona* denilen çiftlik ruhları ve evcilleştirilmemiş, iletişim kur-

¹⁴ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 294.

¹⁵ Osita Okagbue, "Deviants and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances", *New Theatre Quarterly* 24/3 (2008), 270.

¹⁶ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 295.

¹⁷ Mukhtar Umar Dagimun, "Interaction between Islam and Hausa Culture After Sokoto Caliphate in Nigeria and The Role of Colonialists", *International Journal of Islamic Studies* 5/2 (2021), 194.

¹⁸ Ogechukwu Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", *International Journal of Research in Arts and Social Sciences* 9/2 (2017), 291.

¹⁹ Herbert R. Palmer, "The Kano Chronicle." *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 38 (1908), 63.

²⁰ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 295.

ması çok zor olan *daji* denilen çalı ruhlarıdır. Toplumun farklı kesimlerine göre soylu ruhlar da bulunur. Örneğin *bawa* ve *bagobiri* gibi efendi ruhlar ve köle ruhlar vardır. Hausalarda insan hayatının her noktasında, her olayda temsilen bir ruh seçilir ve seçilen ruh ilgili duruma göre adlandırılır. Bunların dâhilinde etnik ruhların da bir panteonu mevcuttur. Örneğin sömürge döneminde (1861-1960) *gwari* diye isimlendirilen “Avrupalı ruhları” var etmişlerdir. Bunlar uçak ve araba kullanan, güzel evlerde yaşayan ruhlar olarak tanımlanır. Ruhlar âleminde cüzamlılar, davulcular, savaşçılar, dokumacılar ve avcılar vardır. Ruhlar panteonunda sosyal hiyerarşinin ve akrabalık gruplarının varlığı söz konusudur. Bu ruhların eşleri ve çocukları vardır.²¹ Hausalar tarafından tasarlanan her fikrin veya evrendeki herhangi bir olgunun ruhlar panteonunda da bir karşılığının olduğuna inanılır. Böylece Hausalar yeni şeylerle, halklarla ve kültürlerle tanıştıkça veya onlarla temasa geçtikçe bu panteon da büyümeye devam etmektedir. Dolayısıyla Bori panteonu, Hausaların kendi dünyalarının gerçekleriyle yüzleşme mekanizmasıdır.²² Hausalar, ruhların fiziksel dünyada yer alan fakat bilinmeyen bir yerde bulunan *Jangari* adı verilen ruhlar dünyasında yaşadığına inanır. Ruhlar Hausaların sosyal düzenine ve hiyerarşisine göre gruplandırılmıştır. Birincisi *Babbaku* denilen şamanik ruhlardır. Onlar köy sakinleri olan siyahlardır. Bazıları çiftçi, bazıları ise avcıdır. İkincisi ise *Yan Garki* yani savaşçı ruhlarıdır. Çiçek hastalığı ruhları olan *Yan Zanzanna*, Hausa topraklarında çiçek hastalığı salgınıyla ortaya çıkan ruhlardır. Son olarak Bori kültüründe en önemli olan evcilleştirilemeyen çalı ruhlarıdır.²³

Her ruh topluluğunun kendi kralları ve bir görev hiyerarşisi vardır. Örneğin cüzamlı ruhların siyasi otoritesi olur. Ruhlar ne ölür ne de yaşlanırlar ve tam olarak anlaşılamayan bir üst varlığa tabi olan, sonsuzluğun fiziksel dünyasında yaşarlar. Zamansız dünyalarında yetişkinler yetişkin, gençler genç ve çocuklar çocuk olarak kalır. Görünmez, çevik, ölümsüz, her şeyi bilen ve her şeye kadirler. Ruhlar, gizli veya bilinmeyendir. Kötülük yapanlara hastalık saçarlar. Bu nedenle onlar talih ve talihsizliğin, zenginlik ve yoksulluğun, mutluluk ve üzüntünün kaynağı olarak hizmet ederler. Dans hareketlerinde gösterilen bireysel ruhlarla özdeşleşen karakterler genellikle insanın sevgi, şehvet, asalet, tevazu, ölçülülük vb. niteliklerdir. Ruhlar insan topluluğunun ekonomik faaliyetlerini ve doğal çevresini kontrol ederek düzeni sağlar.²⁴ Her bir ruha, tanınmasını sağlayan nitelikler ve tavırlar atfedilmiştir. Sosyal organizasyonda olduğu gibi, ruhlar arasında da karakter özellikleri, sosyal aşamalar ve davranış kalıpları insanlarda bulunanlarla hemen hemen aynıdır. Hausaların Bori taraftarları aslında tanrılarını ve ruhlarını kendi suretlerinde yaratmışlardır.²⁵ Tanrılarının ve ruhların bu şekilde antropomorfize edilmesi iki noktada belirir. Birincisi, insan topluluğunun ruhlar dünyası ile rahat ve kullanışlı bir ilişki kurmasını sağlar; ikincisi, insanların kendilerini çevreleyen bilinmeyen dünyanın kaosuna düzen ve anlam kazandırmasına yardımcı olur.

Bori kültürünün organizasyonu nispeten gevşektir ve bölgeden bölgeye farklılık gösterir. Belirli bir topluluk içinde *Sarkin Bori* (Bori'nin şefi) olarak kabul edilen biri vardır.²⁶ Ruhlar sahip oldukları türlere göre farklılaşır. Ruhlara sahip olduğu varsayılan kişiler organize edilmiş bir grup oluşturur. Baş yetkililerinin yaşadığı ve diğer üyelerinin sahiplenme ritüeli ve törenler için toplanabileceği bir toplantı evleri vardır. Bölgeden bölgeye değişen loca yetkilileri bulunur.

²¹ Wall, Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture, 157.

²² Okagbue, “Deviants and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances”, 271.

²³ Nwaocha, “Conflict for the Survival of Bori Cult”, 294.

²⁴ Lewis, Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture, 167.

²⁵ Okagbue, “Deviants and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances”, 272.

²⁶ Wall, Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture, 158.

Bori ritüellerinin idaresini *magajiya* denilen rahibeler yapar. Sözlü geleneğe göre ilk *Magajiya*, bir Hausa kralının kızıdır. Bu rahibeler gelecek nesillerin Bori'nin sırrını ve tekniklerini öğrenmesine yardımcı olur.²⁷

Hausalarda sahiplenilen ruhun, Bori sahibinin taşıdığı minyatür nesnelere aracılığıyla kişinin başına monte edildiğine inanılır. Rahibin sahip olduğu kişi, ruhun kendisi olarak kabul edilir. Bu görüşe göre ya ruh kişiye biner ya da tam tersi kişi ruha biner. Burada her iki durumda da binilenin at olduğu düşünülür. Onlar için at asil bir hayvandır ve aristokrasinin sembolüdür. Geleneksel uygulamalarda ruh ve kişi aynıdır. Bori ruhuna sahip olanlar *Masu Bori* olur. Bunların hepsine ruhun çocukları anlamında *Yan Bori* veya ruhun atı manasında *Dowakin Bori* denir. Binen ruh erkek ise atı *doki*, kadınsa kısırak manasında *godiya* olarak kabul edilir. Ruh tarafından ele geçirilen kişi erkek ise ona *Dan Bori*, kadın ise *Yar Bori* denir.²⁸ Günümüzde ruh ele geçirme tarikatının üyelerinin çoğu Hausa sosyal yaşamı açısından marjinal sayılan insanlardır. Ayrıca yine Hausanın zengin ve eğitimli sınıfına ters düştüğü düşünülen kasaplar, gece işçileri, müzisyenler ve yoksul çiftçiler burada hoş karşılanır. Her sınıftan ve zihinsel rahatsızlığı olan insanlar Bori adanmışları arasına sığar.²⁹

Hausalarda kişinin hastalanması ruhlardan bilinir. Hastalık gibi durumlarda genellikle bir Bori uzmanına danışılır. *Masu Bori* denilen uzman tarafından hastayı tedavi etmek için birtakım ritüeller yapılır. Tedavinin başarısız olunması ve hastanın histerik eğilimler sergilemesi halinde, hastanın bir ruh tarafından ele geçirildiği düşünülür. Hausalarda hastalık, musibet ve benzeri durumların ruhlara izafe edilmesinden dolayı hasta artık Bori tarikat üyesi olarak kabul edilir. Bu kabul yaklaşık yedi gün sürer. Kişiyi birtakım ilaçlar verilir. Ona Bori müziği ve dansı öğretilir. Bu kişi transa girmek ve geleceği ön görmek, hastaları tedavi etmek gibi becerilere sahip olur. Sarılık, sıtma, kısırlık gibi hastalıkları iyileştirdiği ve hatta aldatma, hırsızlık, ticari başarısızlık gibi sorunlara da çözüm getirdiğine inanılır. Ayrıca kişiyi ele geçiren ruh ailede miras olarak kalabilmekte ve bu ailedeki çocukları da etkileyebilmektedir.³⁰ Bu inanç çoğu Afrika inancında bulunur. Örneğin Nuerlerde ruhlardan ele geçirilmek ve ruhun kişiye hükmederek transa girmesine neden olması en belirgin inançlardan biridir. Kişiyi ele geçiren ruh kişi öldükten sonra ölenin ailesinden birine tekrar musallat olabilir.³¹

Bori kültürünün inanç unsurları geleneksel uygulamalar ve ritüellerle hayata aktarılmıştır. Bu ritüeller sosyal ve bireysel olarak da uygulanabilmektedir. Bori geleneğinin ritüelleri temelde müziğe ve dansa dayanır. Çünkü kişinin transa geçerek ruh adına konuşması veya bilincini tamamen kaybedip ruha teslim olması bu şekilde sağlanır. Öte yandan müzik ve dans aynı zamanda ruhlara iletişim aracıdır. İnsanlar sıkıntılarını bu tür özel danslarla dile getirirler. Müzik bazen ruhlara kışkırtmak ve ele geçirilmek için yapılır. Müziğin sonunda kişi, Bori tarafından ele geçirilmesiyle yere yığılır. Daha sonra ayağa kalkıp ruhun özelliklerini sergilemeye başlar. Hausaların günlük yaşamında birinin ele geçirilmek için kendi ruhunu kışkırtmasının birçok nedeni vardır. Bunun en önemli nedeni ruhlara salgın hastalıklar, doğa olayları, sosyal ve ahlaki üzerinde etkili olmalarıdır. Bori çoğunlukla evlilik ilişkilerinde etkilidir. Örneğin Bori bir evliliği

²⁷ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 294.

²⁸ Aisha Balarabe Bawa-Umar Aminu Yandaki, "Spirituality, Power, and Feminism: Historical Narratives of Bori Practice among the Women in Sabon Birni District of Sokoto State", *An International Journal of Arts and Humanities* 8/1 (2019), 47-48.

²⁹ Frank A. Salamone, *The Hausa of Nigeria* (Lanham: University Press of America, 2009), 106.

³⁰ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 294.

³¹ Edward Evan Evans-Pritchard, *Nuer Religion* (United Kingdom (Oxford): The Clarendon Press, 1970), 156.

onaylamaz ise evlilik gerçekleşmez. Bu tür sonuçlarda “Bori onları onaylamadı” denir. Evli çiftler için ise “ruhlar onları bir araya getirdi, Bori onları onayladı” gibi ifadeler söylenir.³²

Bir ruh tarafından ele geçirilenlerin dans içerikli ritüeller sayesinde kurtulduklarına inanılır. Her bir rahatsızlığın özel bir dansı bulunur. Evlilik, ölüm, törenler, kavgalar ve boşanmalar gibi sorunları dile getirmek için *Masu Bori*'nin ve Bori üyelerinin katılacağı bir yerde kadın bireyler tarafından dans gösterileri sahnelenir. Bori tarikatına üye olmayanlar bile bu dans gösterisini izlemek için toplanır. Yapılan dans ve müzik ile ruh kontrol altına alınır ve hastalıklar iyileştirilir.³³ Bu inanç o kadar güçlü ve birleşme o kadar tamamlanmıştır ki bir performans sırasında belirli bir ruha dokunmak veya dokunulmak için haykırışlar yükselir. Bu sırada başta şifa ve büyü olmak üzere olağanüstü şeyler beklenir.³⁴

Her bir ruhun sembol edildiği özel bir rengi ve ona atfedilmiş bir objesi vardır. Dans sırasında kişiler ele geçirildikleri ruha uygun rengi giyer ve bazı durumlarda elinde yay, mızrak vb. minyatür sembolik objeler taşır. Sahip oldukları ruh gibi davranmaya başlarlar. Ayrıca ruhların kendi aralarında statüleri ve sosyal kimlikleri vardır. Bu nedenle dans eden kişi ruhun kişiliğine göre bir dans sergiler. Eğer bir *Dan Galadima* (prens) ruhu tarafından ele geçirilirse, krallara özgü elbiseler giyerek asil biri gibi davranmalı ve insanlardan saygı gören, davaları dinleyen biri gibi oturmalıdır. Bunun gibi gösteri sırasında aniden uyuyakalanların, sahip olduğu ruhu uyardırmak istediği; deliliğe neden olan bir ruha sahip olanların da havaya sıçrayıp ayakları ile kalçasının üzerine inenleri izlemek olağan durumlardır. Bir kişiye binen ruhu yatırtmak veya ondan bir iyilik almak isteyen seyirciler, hediyelerini ve sadakalarını bir minderin üzerine koyarlar.³⁵ Gösteriyi izlemeye gelenler ruhlardan sorunlarının çözümü için medet umarlar. Ruhlara sevdikleri hediyeler verilir ve bazen de ele geçirilen kişi ile fiziksel temas kurularak şifa dilenir. İnsanlar ruhlara her türlü musibetten korunmak için dua ederler. Genellikle kendileri için sağlıklı bir nesil, bereketli hasat gibi talih ve bereket vermesi için dua edilir. Bu noktada *Yar Bori* ve *Dan Boriler* insanlar ve ruhlar arasında aracı olurlar.

Afrika inanç siteminin önemli bir özelliği dinin büyü ve kehanet ile desteklenmesidir. Hausalarda din (*maigiro*) ve büyü (*tsaffi*) iç içe geçmiştir. Bu nedenle hem dinde hem de büyüde ruhlar kullanılır. Bori'nin aynı zamanda şifacı olmaları bu sebeptendir. Şifa uzmanları olan *Gungawalar* müşterileri adına Bori ile konuşur ve yanıtlarını aktarırlar. Ancak ruhların kimseyi ele geçirmesine neden olmazlar. Ayrıca ruhların eline geçmemeleri ve ruhların onlar aracılığıyla konuşmamaları da önemlidir. Ruhlar kehanet tarzında konuşma eğilimindedirler ve sözleri yorum gerektirir.³⁶ Bu nedenle şifacılar geleneksel şifa yöntemlerini uygularken aynı zamanda kehanetleri yorumlayanlar olarak iş görürler. Hausa topraklarının bazı kasabaları Bori uygulayıcılarının yoğun olduğu alanlardır. Bori uygulayıcıları arasında kâhinler ve şamanlar vardır. Onlar geleceği önceden bildirir ve kişisel sorunlarla ilgilenirler. Yağmurlu ya da kurak mevsimlerde akşamları önce biri ruh tarafından ele geçirilir, sonra yorulunca bir başkası onun yerini alır. Kasabanın gençleri, yaşlıları ve çocukları yerleşkeyi doldurur. Geceleri Bori dansı yapılır. Bu dans ve gösteriler Bori uygulayıcılarının zanaatıdır.³⁷

³² Uthman Abubakar, “Bori: Hausa Cultural Practice Being Spirited Away”, *Dailytrust* (Erişim 20.02.2024).

³³ Nwaocha, “Conflict for the Survival of Bori Cult”, 295.

³⁴ Okagbue, “Deviant and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances”, 276.

³⁵ Nwaocha, “Conflict for the Survival of Bori Cult”, 294.

³⁶ Salamone, *The Hausa of Nigeria*, 92.

³⁷ Mary Felice Smith, *Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa* (London: Yale University Press, 1981), 229.

Ruh inancı Hausaların dünya görüşünü şekillendirmiştir. Hausaların âlem anlayışında hem insanlar hem de ruhlar rol oynar. İnsanlar ruhlara saygı duyar ve onlara hediyeler sunar. Buna karşılık ruhlar da takipçileri için hayatlarını daha az sorunla yaşamalarını sağlar. Hausalar için bu, karşılıklı yarar sağlayan bir ilişkiye dayanan bir evrendir. Ancak her birinin bu ilişki ve yararın sürdürüldüğü dünya için üzerine düşeni yapması gerekir. Bori'yi ele geçirme performansları bir yandan ruhların hastalıklara sebep olma ve iyileştirme gücünü gösterir. Diğer yandan da ayinler aracılığıyla ruhların dizginlenebildiği veya eylemleri için hesap vermeye çağrıldı-ğı için insanların ruhlar üzerinde bir miktar kontrole sahip olduklarına işaret eder.

İslam'ın gelişiyle birlikte Bori ritüellerinin çoğu zamanla yok olmuştur. Hausalar Bori'nin inanç boyutunu zamanla yitirmiş; ancak toplumsal benliklerine işlenmiş şifa Bori'yi sürdürmeye devam etmiştir. Şifa Bori, modern zamanda bile epilepsi ile ilgili bazı rahatsızlıklara veya cinlerden kaynaklandığına inanılan akıl almaz rahatsızlıklara şifa bulmak için kullanılmıştır.³⁸

1.1. Hausalarda İslam ve Geleneksel İnançlarının Sentezlenmesi

Hausa toplumu İslamiyet ile farklı zamanlarda ve farklı koşullarda tanışmıştır. Hausalar İslamiyet'i coğrafi konumdan dolayı öncelikle ticaret vasıtasıyla tanımıştır. 14. asırda Mali'den Şeyh Abd al-Rahman Zagaiti liderliğindeki Wangara Müslüman tüccarlar ve din adamları, 11. Sarkin Yaji'nin Kano hükümdarlığı sırasında (1349-1385) Hausaların önemli bir bölgesi olan Kano'ya İslam'ı tanıtmıştır.³⁹ Kano tarihi kayıtlarına göre Sarkin Yaji, İslam'ı kabul etmiş⁴⁰ ve kutsal Kano Ağacının bulunduğu yere bir cami inşa etmiştir.⁴¹ Ayrıca Müslüman göçmenlerden bazılarını imam ve müezzin gibi görevlere atamıştır.⁴² 15. yüzyıl sonlarına doğru Timbuktulu Müslüman din adamları Kano ve Katsina'yı düzenli olarak ziyaret etmeye başlamıştır.⁴³ Kano kayıtlarına göre bu süreçte Mali'den Fulani âlimleri ve din adamları din ve etimoloji üzerine yazılan kitaplarla Hausa topraklarına gelmiştir. Bu kitaplar, o zamanlar Hausalarda Kur'an ve hadislerle sınırlı olan İslami eserlere yapılan önemli eklemelerdir.⁴⁴ İslami eserlerin yanı sıra bölgeye gelen âlimler İslam mezheplerini ve tarikatlarını da tanıtmışlardır. Örneğin Muhammed b. Abdulkerim el-Magili (ö. 1504), Hausa ve Fulani halkları arasında yönetici sınıfları İslam'a davet etmiş, bununla birlikte Kadirîyye'nin Sufi tarikatını Batı Afrika'ya tanıtmıştır.⁴⁵ Böylece İslam âlimleri Hausa topraklarına gelerek kendi eser ve düşüncelerini miras bırakmışlardır. Ayrıca Faslı bilgin Mahluf b. Ali b. Salihel-Balbali (1534'ten sonra öldüğü biliniyor) yaklaşık olarak aynı dönemde (1519'da) Kano ve Katsina'yı ziyaret etmiştir.⁴⁶ Bütün bu âlimler İslam'ın kademeli olarak yayılmasına katkıda bulunmuştur. İslam, 14. yüzyılda antik Hausa topraklarında yavaş yavaş ilerledikçe, kırsal alanlar genellikle geleneksel inançlarını korumuş ve şehir liderleri, yönetimlerini meşrulaştırmak için hem İslami hem de geleneksel inançlardan yararlanmışlardır.⁴⁷

³⁸ Abubakar, "Bori: Hausa Cultural Practice Being Spirited Away".

³⁹ Paul E. Lovejoy, "The Role of the Wangara in the Economic Transformation of the Central Sudan in the Fifteenth and Sixteenth Centuries." *The Journal of African History*, vol. 19, no. 2, 1978, 183.

⁴⁰ Palmer, "The Kano Chronicle", 59.

⁴¹ Wall, Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture, 118.

⁴² Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 166.

⁴³ Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 167.

⁴⁴ Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 166.

⁴⁵ Abd-Al-Aziz Abd-Allah Batrân, "A Contribution to the Biography of Shaikh Muḥammad Ibn 'Abd-Al-Karim Ibn Muḥammad (Umar-a Mar) Al-Maghilî, Al-Tilimsânî", *The Journal of African History* 14/3 (1973), 381.

⁴⁶ John O. Hunwick-Rex Séan O'Fahey (eds.), *Arabic Literature of Africa: The writings of central Sudanic Africa*, Volume 2, (Leiden/New York/Köln: E. J. Brill, 1995), 3.

⁴⁷ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 298.

Buna göre İslam uzun bir süre Hausa topraklarının her yerinde vatandaşlar arasında çok az etkisi olan bir saray dini olarak kalmıştır. Hükümdarlar tebaasına İslam'ı teşvik etmelerine rağmen 14. ve 18. yüzyıllar arasında geleneksel inançlara bağlı olanlar arasında çok az sayıda din değiştirme olmuştur. İslam inancını kabul edenler, özellikle her yerde bulunan geleneksel din olan *iskoki* inancını uygulamaya devam etmiş ve zaman geçtikçe, İslam'ın uygulamaları bazı geleneklerle senkretize edilmiştir.⁴⁸

Hausalarda İslamiyet'in kabulü ve yayılması eko-politik ve kültürel alanda gerçekleşmiştir. Öncelikle ticari ilişkiler vasıtasıyla İslam ile tanışan Hausalarda 19. yüzyıla kadar İslamiyet'in yayılması çok yavaş olmuştur. İslamiyet devlet dini haline gelmesine rağmen halk arasında yayılmamıştır. Hausa kralları İslamiyet'i kendi politik çıkarları için kabul etmiş ve halka arz etmekte pasif kalmışlardır. İslami doktrin siyasi avantajlar sunduğu için Hausa Sarkileri (kralları) arasında kolaylıkla kabul görmüştür. Bu avantajlardan önemli bir örneği İslam'ın, devletin dış dünyayla diplomatik ve ticari ilişkilerini geliştirebileceği bir yazı dili (Arapça) sağlamasıdır. Bu sayede ülke dış dünya ile diplomatik ve ticari ilişkiler geliştirebilmiştir.⁴⁹ Ancak Hausa kralları İslam'ı kabul ederken mevcut sosyal kurumları ve gelenekleri ortadan kaldırmaya gerek duymamıştır. Çok azı tebaasını yeni dini benimsemeye zorlamıştır. Dolayısıyla İslam geleneksel dinin yerini alamamış aksine mevcut kültüre dâhil edilmiştir.⁵⁰ Böylece devlet dini olarak baş gösteren İslamiyet'in aslında siyasi ve ekonomik refah avantajlarından faydalanılmıştır.

Geleneksel din halk arasında üstünlüğünü korudumuş ve bu nedenle yöneticiler yerel kültürleri görmezden gelememiştir. İslamiyet resmi devlet dini olmasına rağmen halk arasında İslami inançlar ile geleneksel inançlar birlikte devam etmiştir. Bazı Hausa krallıklarının elit yöneticileri Kur'an kavramlarını geleneksel inançların üzerine yerleştirerek senkretik bir İslam biçimini uygulamıştır. Ayrıca Müslüman halk arasında geleneksel uygulamalar devam etmiştir. Tüm bu gelişmeler Osman b. Fûdî gibi bilginlerin harekete geçmesine neden olmuştur. Cemaatin geleneksel Hausa toplumundan izolasyonu, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Fulani reformcu ve din adamı Şeyh Osman bin Fûdî'nin Sudan'daki en önde gelen İslam âlimi ve vaizi olarak ortaya çıkmasıyla tersine dönmüştür. İslami reformu ve Darü'l-İslam'ın sınırlarının genişletilmesini vazeden Osman b. Fûdî hareketi, dağınık topluluklar halindeki Müslüman cemaatlerini harekete geçirmiştir.⁵¹

Osman b. Fûdî, Hausaların Müslüman kalmasında büyük rol üstlenmiştir. Osman b. Fûdî 1812'de Sokoto halifeliğinin kuruluşunu ilân ederek İslâmî bir yönetim kurmuştur. "Halife" unvanını taşımış ve cihad hareketini bizzat düzenlemiştir. Sonrasında ise aktif siyasetten büyük ölçüde çekilmiştir. Osman b. Fûdî, bid'atların geniş ölçüde yayıldığı bir toplumda başlattığı Kur'an ve Sünnet'e dönüş hareketiyle Müslümanlara dinlerini doğru bir şekilde öğretmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra kırsal kesimde yaşayan ve geleneksel inançlarını sürdürmüş olan Hausalar arasında İslâmiyet'in hızla yayılmasını sağlamıştır. Batı Afrika tarihinin 19. yüzyılın başında yeniden şekillenmesinde büyük etkisi olan ve yaklaşık bir asır bölgenin en güçlü devletlerinden biri olarak kalan Sokoto Halifeliğini (1812-1903) kurmayı başarmıştır. İslahatçı bir âlim, başarılı bir devlet adamı ve aynı zamanda ünlü bir mutasavvıf olan Osman b. Fûdî, Halvetiyye, Kadirîyye ve Şâzeliyye tarikatlarının icâzetini almış, bilhassa Kadirîliğin bölgede yayılmasında

⁴⁸ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 304.

⁴⁹ Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 170.

⁵⁰ Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 171.

⁵¹ Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 173.

etkili olmuştur.⁵² Müslüman ulema, İslam dili olan Arapçayı Halifelğin resmi ve edebi dili olarak kabul ettirmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Hausa kültürü, cihat liderleri Osman b. Fûdî, Muham-mad Bello (1781-1837) ve kardeşi Abdullah b. Muhammed Fûdî'nin (1766-1829) önderlik ettiği yeni bir entelektüel Rönesans dönemine girmiştir.⁵³

İslam ile geleneksel inançların gelişimine bakıldığında Sokoto Halifeliği öncesinde İslami kültürleşme karşısında geleneksel kültür güçlü kalmıştır. Ancak her ne kadar İslam ile gelenek arasında çelişkili bir uyum devam etsede, İslam doktrininin toplumsal hastalıklara karşı üstün-lüğü yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. İslam bu sefer siyasi değil eğitim açısından üstünlüğü sağla-mıştır. İslami eğitimin büyümesi, dini yaymak için göçmen öğretmen ve vaiz topluluğuyla güçle-rini birleştiren yerli Müslümanların ortaya çıkmasını sağlamış, Müslüman ulema Hausaların ta-mamında çok sayıda yerleşim yeri kurmuştur. Bunlar Hausa topraklarında İslami kültürün başlı-ca merkezleri haline gelmiştir. Ulema ve öğrencileri öğretmek, öğrenmek ve dinin kapsamını genişletmek adına bir yerleşim yerinden diğerine taşınmış ve çok sayıda dağınık topluluğun bir bütünlük duygusu ve ortak bir kimlik geliştirmesine yardımcı olmuştur.⁵⁴ Bu sayede Müslüman kesim ekonomik ve eğitim yönünden gelişirken geleneksel inanç takipçileri alt kademede kal-mıştır. Böylece Hausalarda Müslümanların olduğu entelektüel sınıf ve gelenekçilerin olduğu alt sınıf ayrımı gerçekleşmiştir.

14. yüzyılda Kano'nun hükümdarları tarafından İslam'ın kabulüyle saltanat haline geti-rilmesi ile toplumun yapısında kültürel bir ikilik oluşmuştur. Sonuç olarak Müslüman Hausalar ve gayrimüslimler şeklinde iki Hausa grubu doğmuştur.⁵⁵ İslam, Hausa toplumuna yayıldıkça geleneksel inançları sürdüren halk küçülerek azınlıkta kalmış özellikle Hausanın önemli bir kral-lığı olan Maguzawalar İslamiyet'i kabul etmeyi reddetmiştir. Maguzawalar dışında Hausaların büyük çoğunluğu İslamiyet'e geçince zaman içerisinde Maguzawa bir Hausa krallığı olmaktan çıkıp gayrimüslim halk için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Gayrimüslimlere geleneksel dini kimlikleri vurgulanarak genel olarak Maguzawalar denilmiştir. Bununla birlikte eski inanışlarını sürdürdükleri için Maguzawalar aynı zamanda Hausa kabilesinin geleneksel yapısını da ifade eden bir terim olmuştur. Özellikle Müslüman kesim için Maguzawa etnik bir terimden çok dini bir grubu temsil etmiştir. Bu nedenle Maguzawa kelimesine putperest, İslam'dan kaçanlar veya kâfirler gibi anlamlar yüklenmiştir.⁵⁶ Hatta bu kelimenin Kuran-ı Kerim'de geçen "mecûs" keli-mesine benzerliğinden dolayı Mguzawa kelimesinin etimolojik kökü bu kelimeye bağlanmıştır. Bu nedenle Maguzawalara Mecusi diyenler bile olmuştur.⁵⁷

Maguzawalar azınlık haline gelince İslam'a geçmemek için Hausa kabilesinin uç bölgele-rine göç etmişlerdir. Sonuç olarak kentleşme, din, güç ve statü gibi neredeyse tüm sosyal ölçüm-lerin en altında yer almışlardır. Ayrıca Hausalar bir İslam devleti haline geldiği için gayrimüslim sayılan Maguzawalar cizye vergisine tabi tutulmuşlardır. Maguzawaların yaşadığı köy ve kasaba-ları denetleyen kadılar atanmıştır. Maguzawalar her zaman Müslüman liderlerle temaslarını sınırlamaya çalışmış ve coğrafi geri çekilme ile iç sorun çözme stratejileri bu hedefi desteklemiştir.⁵⁸

⁵² Ahmet Kavas, "Osman b. Fûdî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 33/ 466.

⁵³ Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 173.

⁵⁴ Adeleke, "Islam and Hausa Culture", 171.

⁵⁵ Adamu, "From Evolution to Revolution-The Kano Emirate: Yesterday, Today and Tomorrow".

⁵⁶ Gilliland, African Religion Meets Islam Religious Change in Northern Nigeria, 21-22.

⁵⁷ John Spencer Trimmingham, *A History of Islam in West Africa* (London: Oxford University Press, 1962), 200.

⁵⁸ John O. Hunwick, "Ahmad Bâbâ on Slavery", *Sudanic Africa* 11 (2000), 135.

Hausa topraklarında geçmişten bugüne kadar birçok değişim ve dönüşüm yaşanmasına rağmen Bori kültü direncini korumuştur. Örneğin İngilizlerin Hausa topraklarında kuzey emirliğini fethetmesi, köle ticareti, Batı eğitiminin etkisi ve sömürge dönemi gibi Hausa geleneğini yok edebilecek dış etkenlerin varlığına ve diğer toplumsal baskıların etkisine rağmen geleneksel inançlar varlığını sürdürmüştür. Ancak geleneksel inançlar ve kültürler bu olaylar karşısında salt yapısını koruyamamış ve toplum içerisinde yaşananları kendi yapısı içerisine sindirmiştir. Bazı İslami unsurların geleneksel inanç içerisine dahil edilmesi bu durumun önemli bir somut örneğidir. Ancak Bori geleneğinin temel uygulamalarının İslami sisteme dönüşmesini veya tam tersi olmasını destekleyen başlıca faktörler vardır.⁵⁹ Bu faktörlerden birincisi Bori inancının İslam'daki cin inancı ile özdeşleştirilmesidir. Hausaların geleneksel inançlarında birçok kült yer almıştır. Fakat bunlardan sadece cin inancı ile birlikte yaşamaya devam eden ruh ve büyüye dayanan Bori inancı varlığını sürdürmüştür. Bunun gibi Hausaların bazı geleneksel uygulamaları İslamiyet'in içerisinde var olmaya devam etmiştir. Bu da senkretik bir İslam örneğini ortaya koymuştur.

Geleneksel inançların devam etmesinin diğer bir önemli nedeni Hausaların İslam Dini ile ilk temaslarının komşuları olan Fulaniler aracılığıyla olmasıdır. Fulanilerin bir kısmı göçebe hayatı yaşarken bir kısmı da kasabalarda kerpiç ve kilden kalıcı evler inşa ederek yerleşik hayatı benimsemiştir. Yerleşik Fulaniler genellikle Müslüman iken göçebe/yaylacı Fulaniler ismen Müslüman olsa da atalarının geleneksel inançlarını sürdürmüştür.⁶⁰ Hausaların İslamiyet'i yarı göçebe Fulaniler vasıtasıyla tanımaları, bu halkın İslamiyet'in inanç doktrinini anlamasını ve yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir. Yine benzer şekilde Fulanilerin Hausa toplumunda güçlü bir yer edinmesinde Müslüman âlimler kilit bir rol oynamışlardır. Fulaniler, İslami inançları geleneksel fikir sistemine rahatlıkla uydurarak İslami ve pagan inançları uzlaştırmıştır. Örneğin İslam'daki cin inancını, Maguzawa'nın *iskokileri* (ruhları) ile özdeşleştirmiştir.⁶¹ Böylece Bori geleneği yaklaşık 5 yüzyıl boyunca İslamiyet içerisinde yer edinerek yaşamaya devam etmiştir.

Geleneksel inançların devam etmesine olanak veren bir başka neden ise Afrika geleneksel inanç sisteminin bir özelliği olan dinin sonradan tebliğ edilmemiş olması, geleneğin bir parçası sayılmasıdır. Bu nedenle Afrika halkı için İslamiyet'e geçmek bir inanç değişiminden çok daha fazlasıdır. Geleneksel boyutta ele alındığında bu insanların tüm benliklerini silmeleri gerekir. Ayrıca Afrika inançlarında pratik ve uygulamalar sistemli değildir. En önemlisi de ritüellerin sadece kritik zamanlarda bir kurtuluş yolu olarak yapılmasıdır. Afrika inançlarında tanrısal ve ruhsal varlıklar arasında çıkar ilişkisi baskındır. Bunun tersine İslam'da Allah'a olan inanç bir ibadet sistemini gerektirir. Sadece zor zamanlarda değil her zaman her koşulda Allah ile iletişimde olunur. Ayrıca ruhsal ve tanrısal varlık fikri Afrika geleneksel inanç yapısında önemli ve güçlü bir unsurdur. Afrika halklarının din değiştirmede bu güçlü unsurun etkisinden kurtulamadıkları görülür. Müslüman Hausalar dışında benzer bir geçiş Hıristiyan Yoruba halkında da mevcuttur. Yoruba geleneksel inancında yer alan tanrısal ve ruhsal varlıklar olan *orişalar* bu halkın Hıristiyanlığı kabul etmesi ile beraber Katolik Azizlere dönüştürülerek varlıkları devam ettirilmiştir.⁶²

⁵⁹ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 292.

⁶⁰ Wall, Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture, 121.

⁶¹ Salamone, The Hausa of Nigeria, 115.

⁶² Felix Ayoh'Omídire, "Diaspora: Deities (The Òrìṣà)", ed. Falola, Toyin, and Akintunde Akinyemi, *Encyclopedia of the Yoruba* (Indiana (Bloomington): Indiana University Press, 2016), 87.

1.1.1. Bori Kültü'nün İslam'daki Cin İnancıyla Sentezlenmesi

Afrika geleneksel halklarında güçlü bir ruh inancı vardır. Ruhlar o kadar kişileştirilmişlerdir ki tıpkı insanlar gibi bir topluluk oldukları düşünülür. Hausalarda da benzer şekilde *İskoki* veya genel anlamda Bori inancı vardır. Bori inancı Müslüman olmuş Hausalarda İslam'ın cin inancına evirilmiştir. İslam'ın bu bölgede yayılarak etkisini artırmasından sonra Bori inancı var olmaya devam etmek için doğüstü ruhlar olarak tanımlanan *iskoki* ruhları *aljinn*, *aljinni*, *aljani* veya *iblisai* olarak karakterize edilmiştir. Bu nedenle modern dönemdeki çoğu çalışmada Bori inancı *aljinn* ruhlarına inanç olarak geçmektedir. Bunun nedeni ise zamanla Müslüman kesim arasında İslam'ın yasaklamış olmasına rağmen Hausalardaki Müslüman din adamlarının birçoğunun, dini metinlerin yazıldığı mürekkebin kaynatılması ile muskalar yapmaları, büyü ve kehanet ile uğraşmaları, Bori inancı ile cin inancını sentezleyerek İslam dışı ritüeller ve ayinler yapmalarıdır.⁶³ Bori ruh panteonuna sürekli yeni ruhlar eklenerek çoğalır. İslam'ın etkisi ile bu panteona eklenen *Mallam Alhaji* gibi Müslüman ruhlar da vardır. Bunun başka bir örneği geleneksel *babbaku* ruhlarına Müslüman ruhlar denilen *farfaru* ruhları eklenmesidir.⁶⁴ Bunun dışında Hausa'daki Allah'a inanan cinlere *iskoki masu salla*, yani "dua eden ruhlar" denmiştir. Bunların zıddı ise *iskoki mara salla*, yani "dua etmeyen ruhlar" veya *ba'kin iskoki*, yani "kara ruhlar" olmuştur. Böylece ruhlar panteonuna Müslüman olan ruhlar da eklenmiştir. Görüldüğü üzere Hausalar için İslam, geleneksel inançların sürdürülmesinde bir engel olarak görülmemiş ve geleneğin içerisine dâhil edilmiştir. İslam'ın etkileri ruhlar panteonunda da gerçekleşmesi ve Müslüman ruhların da oluşturulması Hausa halkı için pozitif bir gelişme olmuştur. Bori ritüelleri sırasında Müslüman ruhlardan olan Mallam Alhaji ruhuna sahipse, eski bir Mallam gibi eğilerek yürür ve yavaşça öksürür, hayali bir Kuran okur. Bori'ye tapanlar, cinlerin Allah'ın sahip olduğu tüm güçlere sahip olduğuna inanır. Cinlerin ve doğüstü ruhların sağlık, çocuk, yağmur ve bereketli hasat, huzur ve güvenlik ve her türlü güç ve serveti verdiğine ya da esirgediğine ve onlara karşı günah işlediklerinde yandaşlarına salgın hastalık şeklinde gazap saldıklarını düşünürler.⁶⁵

Maguzawa ruhları kötü niyetli veya hayırsever olmalarına göre sınıflandırılır. Ancak İslamiyet'in etkisi ile daha güzel ve daha karanlık ruhlar savaşın diyarı (dünya) anlamına gelen Dar'ül-Harb ve Dar'ül-İslam gibi İslami kavramlarla temsil edilmeye başlanmıştır.⁶⁶ Bori kültürü İslam öncesi geleneksel inanç olarak kabul edilmesine rağmen bu inancın gelişim sürecinde İslami etkiler de göz ardı edilemez. Doğüstü güçlere sahip ruhların Müslümanlar arasında bile Müslüman ruhları olarak "beyaz ruhlar" ve gayri Müslim ruhlar olarak "kara ruhlar" sınıflandırılması bunu göstermektedir. Bunun ötesinde Kur'an öğreticisi olan ruhlar bile vardır.⁶⁷ Maguzawa, Allah kavramını evreni kontrol eden ve yöneten yüce Tanrı olarak kabul edecek kadar uzun süredir İslam'la temas halindedir, ancak pratik Maguzawa dini açısından Allah göz ardı edilir.

Bori geleneği özellikle herhangi bir rahatsızlıktan kurtuluş çaresi olarak belirir. İnsanların hedeflerine ulaşmaları için veya bir işin iyi mi kötü mü olduğu anlaşılması için Bori ritüelleri düzenlenir. Hatta ticari hayatın ruhların yönetiminde olduğu bir sistem geliştirilmiştir. Örneğin

⁶³ Smith, Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa, 33.

⁶⁴ Nwaocha, "Conflict for the Survival of Bori Cult", 298.

⁶⁵ Abubakar, "Bori: Hausa Cultural Practice Being Spirited Away."

⁶⁶ "Spirits (Bori/Iskoki) in Hausa Animism. (African Religions)" *Africanreligions* (Erişim. 20.02.2024).

⁶⁷ Fremont E. Besmer, "Initiation into the "Bori" Cult: A Case Study in Ningi Town", *Africa:Journal of the International African Institute* 47/1 (1977), 2.

pazar yerlerinin kurulması ruhların kararına göredir. Hausalar Müslüman olmalarına rağmen bu tür inanışlarını sürdürmüşlerdir. Bazı Müslüman eşlerinin Bori dansı yapmalarında bir sakınca görülmez. Örneğin imam olarak bilinen bazı kimselerin eşleri Bori dansçısı olmuştur.⁶⁸ Benzer şekilde çocuk sahibi olmak isteyen veya bir sıkıntısı olan Müslümanlar Bori ilaçlarını kullanmıştır.⁶⁹ Kırsal alanlarda İslami uygulamaların yayılması çok yavaş gerçekleştiğinden bu bölgelerde kriz zamanlarında geleneksel inançlara ait uygulamalar İslami uygulamalara eşlik etmiştir.⁷⁰

Osman b. Fudi'nin çalışmaları ve cihatçı hareketlerle İslam anlayışına dahil edilen bazı geleneksel uygulamalar zamanla ayrılmıştır. Özellikle bilgili Müslüman kesimin yaptığı eğitim faaliyetleri sayesinde Hausalarda baskın duruma gelen Müslümanlar, Hausaların elit kısmı haline gelmiştir. Yerli kültür ve inançlara bağlı olanlar ise marjinalleşerek toplumun zayıf kısmını oluşturmuştur. Ana akım Bori faaliyetlerini yasaklama ve aynı zamanda buna uymayanları cezalandırma yetkisine sahiptir. Öte yandan, yerel inanç tarikatlarına bağlı olmayan nüfusun önemli bir yüzdesi (ve bunların bir kısmı Müslümandır) hâlâ ruhların varlığına ve bu ruhların hayatlarını etkileme gücüne inanmaktadır. Bu nedenle, ruhlarla iletişim kurabildiğine ve ruhların geliş gidişlerini kontrol edebildiğine inanılan Bori taraftarlarının hem korkulan hem de saygı duyulan bir tür güce sahip olduğu kabul edilmektedir. Genel olarak İslam'a geçiş yüzeysel olmuş, bunun sonucunda Bori ruhlarının gücüne olan temel inanç korunmuştur. İnsanlar cuma günü camiye giderken, haftanın diğer günlerinde de Bori uzmanlarına danışarak bir ruhtan sağlık, zenginlik, refah gibi meselelerle başa çıkma konusunda ricacı olurlar.⁷¹

Bori uygulamalarının devam etmesinin önemli bir nedeni yönetici sınıfın Bori uygulamalarından hem korkmaları hem de sevmeleridir. Müslüman âlimlerden birinin gece karanlığında Bori'yi özel olarak çağırması olağandır. Çünkü Bori tarafsız kabul edilir ve tüm dinden ve ırktan kişiler Bori ile iletişim kurulabilir. Ayrıca Hausalara göre ruhlar herkes için çekici bir güce sahiptir. Krallar ve soylular dâhil herkes ruhları ister. Hatta imamlar ve eşleri kendi yerleşkelerinde kapanarak gizlice onları çağırır. Hausa dünyasında insanlar ruhlarla birlikte var olur, onlarla birlikte yaşar.⁷² Hausa'nın Müslüman yöneticileri Bori'nin tüm uygulamalarını ve bilgilerini pagan ve şeytani olarak reddederken, diğer taraftan Bori, İslam teolojisini ve ruhlarını kendi doktrinini ve panteonuna asimile etmektedir. Aynı zamanda yerli Hausalar İslam'ı ve cihadı reddetmelerine rağmen *Mallam Allahji* gibi İslami ruhlar da oluşturmaktan geri kalmamışlardır. Buna göre ruhlar panteonu insan âlemi ile paralel olarak gelişmekte ve çoğalmaktadır. İnsan dünyasındaki her bir gelişme ruh panteonunu da etkilemektedir. Hausalar arasına karışan Avrupalı kesim için ruhlar panteonunda *Baturen Gwari* gibi ruhlarının var edilmesi bunun somut bir örneğidir. Bori inananları, bu tür ruhları benimseyerek, daha önce dehşet verici olan bu güçlerle diyaloga girebilir ve müzakere veya yatıştırma süreci yoluyla bu güçleri kontrol edebilir. Bu eklektik yaklaşım, Bori'nin, Hausa toplumunun birbiriyle çatışan iki dünyasını ve kültürünü hem üyelere hem de üye olmayanlara hitap edecek ve onları büyüyecek şekilde aşmasını sağlamıştır.⁷³

Bori kültü temelinde *tsafi* (sihir) ve *camfi*den (batıl inanç) oluşur. Özellikle büyü ve kehanetin yaygın olduğu bu toplumda büyüü bırakmak kolay olmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de ya-

⁶⁸ Smith, Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa, 164.

⁶⁹ Smith, Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa, 218.

⁷⁰ Wall, Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture, 115-118.

⁷¹ Okagbue, "Deviant and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances", 272.

⁷² Smith, Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa, 222.

⁷³ Okagbue, "Deviant and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances", 274.

saklanmasına rağmen Hausa halkı can ve mal güvenliği gibi ihtiyaçlarını karşılamak için hem siyah hem de beyaz cinlerle etkileşim halinde olmuştur. İslam akidesinin gerçek öğretilerine aykırı olan unsurlara ibadet edilir olmuştur. İslam'ın güçlü temellerine rağmen, bu uygulamalar bazı Hausa Müslümanları arasında hala mevcuttur.⁷⁴ Bori hizmetlerine ihtiyaç duyulması halinde yapılması istenen performanslar için Bori uzmanları aranır. Bori grupları, kendi aralarında ve kendileri için yıllık performans takvimlerini organize edip sürdürür. Bori ruhlarına inananlarının elindeki tek güç ruhların hayatlarındaki her şeyi kontrol ettiklerine olan inançtır. Onlara göre hiçbir şey ruhların seçtikleri kişiyi istedikleri zaman ele geçirmelerini engelleyecek güce sahip değildir. Müslümanların yönetimindeki bölgelerde Bori gruplarının ritüellerini halka açık olarak uygulamadan veya gerçekleştirmeden önce yerel yönetimden izinleri almaları zorunlu kılınmış ve ilerleyen süreçlerde Bori dansçıları gayri Müslim halk olarak vergilendirilmiştir.⁷⁵

Bori kültü genel olarak *Tedavi Bori* ve *Din Bori* olarak ayrılabilir. Çünkü Bori içerisinde sağlık, zafer, büyü, inanç, ibadet ve ritüelleri olan bir yapıdır. Bu kültürün manevi yönü birtakım ritüellerle belirirken aynı zamanda hastalıklara, felaketlere bir tedavi yöntemi olarak geliştirilmiştir. Maguzawalarda hâlâ Din Bori uygulanmakta ve ruhlara tapınım sürdürülmektedir. Önemli ruhların belirli hastalıkları kontrol ettiğine inanılır ve her birinin kendisini (veya onu) yatıştırmak için kendine uygun kurban türü vardır. Örneğin *Dangaladima* adlı ruh ya bir gözü siyahla çevrelenmiş beyaz bir koyunu ya da eyer şeklinde siyah beyaz işaretlere sahip kırmızı bir horozu kurban olarak alır.⁷⁶ İslam'ın Hausalarda üstünlük sağlamasıyla ve bazı yasaklarla Din Bori fiilen ortadan kaldırılmış ancak Tedavi Bori hâlâ varlığını sürdürmektedir. Aslında Bori inancının tamamen silinememesinin temelinde de bir zamanlar ruhlara ibadet olarak yapılan uygulamaların şifa beklentisi ile yapılır olması yatar. Böylece aynı fiil farklı niyetlerle gerçekleşirken içerisinde eski bir inancı da korumaktadır. Tedavi Bori, Hausa Müslümanları arasında hala yaygındır. Allah'ın birliğini ilan eden, beş vakit namaz kılan, Mekke'ye hacca giden, İslam'a göre evlenen ancak yine de Tedavi Bori uygulayan insanlar vardır. Tedavi Bori'de tek bir Allah'a inanılmasına rağmen cinlerin insan vücuduna girerek bazı rahatsızlıklara neden olmalarına veya herhangi bir sıkıntı yaşatacak güçlere sahip olduğuna inanılır. Bu nedenle Bori'nin eski ritüelleri bu amaçla uygulanmaya devam edilir.⁷⁷

Bori faaliyetleri arasında yıllık ve mevsimlik festivaller veya diğer etkinlikler vardır. Kurbanlık sunu ve ruhun ele geçirilmesi ibadetin öne çıkan özellikleridir. Ayrıca bu dinde şifacı görevi gören çok sayıda kâhin vardır.⁷⁸ Maguzawalar arasında Bori'nin bu uygulamaları devam ederken bu dinin eski takipçileri olan Müslümanların da katıldıkları bilinir. Örneğin hasat mevsiminden sonra bu tür festivaller "ruhun çocukları" olan *Yan Bori* veya "ruhun atı" manasında *Dowakin Bori* yerine Müslüman taraftarlar tarafından düzenlenebilir. Bu tür şenliklere her yönden kalabalık gruplar katılır. Maguzawalar için dini bir ritüel iken geri kalan halk için her birinin kendi becerisini sergilediği bir kültür festivalidir. Her bir Dan Bori (erkek) veya Yar Bori (kadın), izleyicileri etkilemek için kendisine sahip olan cinlere olan yakınlığı ve dostluğu açısından hünerlerini sergiler. Hausalar arasında ruh çağırma çok yaygındır. Bir Müslüman kadının hayat hikâyesini konu alan *Baba of Karo* adlı eserde kadınların arada ruh çağırma ve ruhlardan

⁷⁴ Dagimun, "Interaction between İslam and Hausa Culture After Sokoto Caliphate in Nigeria and The Role of Colonialists", 194.

⁷⁵ Okagbue, "Deviant and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances", 274.

⁷⁶ Smith, *Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa*, 260.

⁷⁷ Abubakar, "Bori: Hausa Cultural Practice Being Spirited Away".

⁷⁸ Salamone, *The Hausa of Nigeria*, 92.

ele geçirilme seansları yaptıkları anlatılır. Kişilerin transa geçip ruh ile iletişime geçebilmesi için bazı dans figürleri yapılır. Bu nedenle ruh çağırma seanslarında dans etmek önemli bir faktördür. Eserde belirtildiğine göre Müslümanlar ruh çağırma seanslarında izleyici olarak katılsa da aralarına katılmazlar.⁷⁹

Bori inancı dışında İslam ile sentezlenen bir başka örnek Hausalarda yapılan ilk doğum ritüeli olan *Bangwalle* geleneğidir. Bu gelenek İslami temizlik anlayışına entegre edilerek devam ettirilmiştir. Doğumdan sonra yedinci günde Müslüman isim koyma töreninden sonra anne, bebeğiyle birlikte ebeveynlerinin evine döner ve altı ay veya daha uzun bir süre orada kalır. Bu süre zarfında beş ay boyunca her gün doğum sonrası öngörülen abdestleri alır. *Bangwalle* olarak bilinen bu geleneğin birçok farklı çeşidi vardır, ancak ilk doğumda uygulanması normatiftir. *Bangwalle* tamamlandıktan sonra anne, akrabalarından gelen hediyelerle kocasının evine döner ve kocasının evinde ilk defa bebeğini emzirir.⁸⁰ Kadının doğumun ilk aylarını ebeveynlerinin evinde geçirmesi geleneksel bir uygulama iken bu uygulamaya İslami temizlik anlayışın da entegre edilmesi bu geleneğin Müslüman çevrede onaylanmasını sağlamıştır.⁸¹

Sonuç

Hausaların ticari ilişkiler ve Fulaniler sayesinde 14. yüzyıla kadar İslamiyet ile etkileşim halinde oldukları anlaşılmaktadır. Hausa krallıklarının İslamiyet'i kabulü ile İslam, devlet dini haline gelmiştir. Ancak bu halka indirgenememiş ve İslam uzun bir süre saray dini olarak kalmıştır. Hausalarda İslamiyet ile uzun bir süre iç içe olması ile Hausalardaki bir kısım gelenekler İslami inançlar ile sentezlenerek korunmuştur. Bunların en yaygın olanı Bori inancı ve ritüelleridir. Bori, temelinde ruh inancına dayanır. Bu ruhların kontrol edildiği, hastalıkların iyileştirildiği dans ve müziğin icra edildiği adorizm ritüelleri ile çeşitli uygulamaları vardır. İslam'ın bölgedeki hakimiyeti ile Bori kültüründeki ruhların orijinal anlamı değişime uğramış ve bazı ruhlara Hausalarda *al-jannu* (tekil Cin) adı verilmiştir. Ruhlar için kullanılan *iskoki* ve *inuwa* kelimelerinin yanı sıra, Hausa dilinde, Müslüman Hausalar için aynı anlamları taşıyan iki kelime daha türemiştir: *aljannu* ve *iblisai*. Ayrıca ruhlar panteonuna Müslüman olan ve Müslüman olmayan ruhlar da eklenmiştir.

Müslümanlar arasında özellikle Bori kültü inanç ve uygulamaları tedavi amaçlı devam etmiştir. Örneğin kısır olduğuna inanılan bir Müslüman kadının Bori ustalarına gitmesi, tedavi amaçlı onların ritüellerine katılması olağan hale gelmiştir. Bir başka örnekte ise iyi geçinmeyen eşlerden birinin bir ruh tarafından ele geçirildiği inancıyla Bori ustalarına danışılmasıdır. Eşlerden biri Bori ustasına giderek eşini ele geçiren ruh ile görüşmesini istemesi ve Bori ustasının tedavi olarak birtakım malzemelerden bir ilaç üretmesi yine yaygın bir tedavi biçimi sayılmıştır. Genel olarak Bori'nin inanç yönü zayıflamış şifacı sayılan Bori ustaları tören ve ritüellerini gerçekleştirilecek bir alan bulmuşlardır.

İslami değerlerin geleneksel uygulamalarla sentezlenmesi Osman b. Fûdî gibi âlimlerin bir cihat hareketi başlatmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda Osman b. Fûdî'nin Hausa'da başlattığı cihat hareketinden sonra Hausa geleneksel inançları kırsal alanlara çekilerek zayıflamıştır. Bundan sonra Bori ritüelleri şeytana tapınım olarak görülmüş ve bu tür ritüellerin yapılmasına devletin eliyle sınırlar konmuştur. Ancak başlatılan cihat hareketinden sonra Bori'nin inanç tara-

⁷⁹ Smith, Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa, 229.

⁸⁰ Smith, Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa, 26.

⁸¹ Smith, Baba of Karo A woman of the Muslim Hausa, 30.

fi zayıflamasına rağmen Müslüman kesim dâhil, birçok yerde ruhların hastaları iyileştirme ve belaları defetmedeki gücüne olan inanç korunmuştur. Bu nedenle ortaya Tedavi Bori çıkmıştır. Bori'nin ritüelleri Tedavi Bori'de devam etmiş; ancak bu ritüeller dini olarak değil şifa amaçlı yapılır olmuştur. Yine de Bori kültü etrafında şekillenen inanç ve uygulamaların Nijeryadaki Müslümanlar arasındaki hala devam ettiği görülmüştür.

Müslüman tüccarlar tarafından Hausa ve Fulanilere İslam tanıtıldıkça, halk geleneksel dinin yanında İslam'ı özgürce tanımışlardır. İslamiyet sağladığı avantajlarla öncelikle Hausa kral-
lıklarının ilgisini çekmiştir. Böylece halk bir zorlanmaya tabi tutulmadan İslamiyet'i seçmiştir. Ancak İslamiyet'i doğru anlatan ve yaşayan bir kesimin olmayışı İslam dışı faaliyetlerin devam etmesine yol açmıştır. Bu nedenle İslam uzun bir süre sadece yöneticilerin uyguladığı bir saray dini olarak kalmıştır. Ayrıca İslam'da bir tevhit dini olarak katı bir misyonerlik anlayışının olmaması, dini tebliğ etmek ile birlikte nihai kararın insanın kendi iradesine bırakılması gibi özellikler İslam ile diğer yerel inançların barış içinde yaşamalarına olanak sağlamıştır.

Hausalarda gelişen inanç farklılıklarının yanında toplumsal yapının da değişime uğradığı anlaşılmıştır. Müslümanlarla Maguzawaları arasında sadece dini değil aynı zamanda yaşam kalıplarında farklılıklar doğmuştur. Arapçanın yazı dili olarak kullanılmasıyla Müslüman kesimde okuryazar sayısı artmış, eğitim seviyesi yükselmiştir. Bununla birlikte İslami eserlerin yazılması ve çoğaltılması ile beraber Müslüman olan halk Hausaların entelektüel kesimi haline gelmiştir. Eğitimin yanı sıra Müslümanların ekonomik koşullarının da Maguzawalara göre daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlar yerleşik bir toplum olarak yönetim, ticaret ve eğitim ile meşgul olurken Maguzawalar kırsal alanlarda yaşayarak veya yarı göçebe bir hayat şekli sürdürerek tarım ve hayvancılık ile meşgul olmuşlardır. Burada dini farklılıkların aynı zamanda yaşam kalitesini de etkilemiş olduğu görülmüştür.

Geleneksel Afrika kabile hayatının tipik bir örneği olan Hausalarda sistemli bir ibadet hayatının olmaması, din ve geleneğin bir bütün olarak yaşanması sonucunda Bori kültü gibi eklektik bir yapıya müsait olan inançları devam ettirmişlerdir. Çoğu Afrika inancında genellikle Yüce Tanrı'ya savaş, yağmur, kıtlık, salgın hastalık gibi ihtiyaç halinde dualar yapılır, kurbanlar sunulur. Hausalardaki örneği olan Bori ruhlarına da çoğunlukla bu yüzden başvurulur. Ritüellerin amaç ve yapılış zamanına bakıldığında ruhlar insan hayatını yöneten ve aynı zamanda insanlar tarafından yönetilebilen özelliktedirler. Örneğin evlilik sürecinde adayların ruhların onayından geçtikleri için evlenebildikleri düşünülür. Ayrıca yerel pazarların kurulduğu alanların dahi Bori ustası tarafından seçilmesi ruhların insan hayatında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Hausalarda Bori geleneği, İngilizlerin kuzey emirliğini fethetmesi, köle ticareti, Batı eğitiminin etkisi ve İngiliz sömürgesi, İslam Dini'nin yayılması ile geleneksel Hausalar ve Müslüman Hausalara şeklinde iki grubun oluşması gibi yoğun sosyal çatışmalar ile beraber değişerek ve şekillenerek varlığını sürdürmüştür. Bu gelişmeler sonucunda Hausa halkının yerel inançları ayrıştırılmış ve inanç parçalanması ile birlikte kavramsal bütünlüğü de bozulmuştur. Maguzawa ifadesi bu durumun en somut örneğidir. Maguzawa terimi geçmişte bir Hausa krallığını ifade ederken mevcut Maguzawa kültürü ise İslam'ın gelişinden önceki geleneksel Hausa dininin bir kalıntısı olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak Maguzawa ismi orijinal Hausa kültürüne atıfta bulunmak için de kullanılmıştır. Maguzawa teriminin bir etiket olarak kullanılması ve Hausa halkı içerisinde ayrı tutulan bir gruba dönüşmesi, tarihi süreç içerisinde gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında gelişen ticari ilişkilerin bir sonucu olmuştur.

Sonuç olarak Hausalarda geleneksel inanca ait temel ya da yan unsurlar tek başına bir kültü, pratiğe dönüşmüş veya diğer dinler arasında batıl inanç olarak devam etmiştir. Farklı çalışmalarda farklı başlıklar altında benzer veya aynı konuların işlendiği fakat kavramsal birliğin olmamasından dolayı ortak bir anlamın sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle zihinde kavram şemasını oluşturulması adına çalışmada öncelikle Hausa geleneğinde yaygın olarak görülen Maguzawa, Bori ve iskoki inançlarının birleştiği ve ayrıştığı noktaları belirlemek konunun anlaşılır olmasında önemli olmuştur.

Kaynakça

- Abar, Emmanuel M. *Islam, Christianity, Traditional Religions and P aditional Religions and Power Politics in olitics in Northern Nigeria Since Pre-Islamic Period*. Andrews University, Doktora Tezi, 2019.
- Abayd, Bushraa Abdalkazim. "Nijerya'da Etnik Yapı ve Jeopolitik Etkisi". *Al-Adab Dergisi* 90/10 (2009), 306-339.
- Ademola Adeleke. "Islam and Hausa Culture". *Lagos Notes and Records* 10/1 (2004), 164-176.
- Africanreligions. "Spirits (Bori/Iskoki) in Hausa Animism-African Religions". Erişim 20 Şubat 2024. <https://africanreligions.wordpress.com>.
- Ayoh'Omídire, Felix. "Diaspora: Deities (The Òrìṣà)". ed. Falola, Toyin, and Akintunde Akinyemi. *Encyclopedia of the Yoruba*. Indiana (Bloomington): Indiana University Press, 2016.
- Barkow, Jerome H. "Muslims and Maguzawa in North Central State, Nigeria: An Ethnographic Comparison". *Canadian Journal of African Studies* 7/1 (1973), 59-76.
- Batrān, Abd-Al-'Azīz 'Abd-Allah. "A Contribution to the Biography of Shaikh Muḥammad Ibn 'Abd-Al-Karīm Ibn Muḥammad (Umar-a Mar) Al-Maghīlī, Al-Tilimsānī". *The Journal of African History* 14/3 (1973), 381-394.
- Bawa, Aisha Balarabe-Yandaki, Umar Aminu. "Spirituality, Power, and Feminism: Historical Narratives of Bori Practice among the Women in Sabon Birni District of Sokoto State". *An International Journal of Arts and Humanities* 8/1 (2019), 46-55.
- Besmer, Fremont E. "Initiation into the "Bori" Cult: A Case Study in Ningi Town". *Africa: Journal of the International African Institute* 47/1 (1977), 1-13.
- Dagimun, Mukhtar Umar. "Interaction between Islam and Hausa Culture After Sokoto Caliphate in Nigeria and The Role of Colonialists". *International Journal of Islamic Studies* 5/2 (2021), 189-196.
- Daneji, Abdalla Uba Adamu. "From Evolution to Revolution-The Kano Emirate: Yesterday, Today and Tomorrow". *Researchgate*. Erişim 20 Şubat 2024. https://www.researchgate.net/publication/368602049_From_Evolution_to_Revolution_-_The_Kano_Emirate_Yesterday_Today_and_Tomorrow.
- Gill, Deborah. *Hausa Cultural Orientation* California (Monterey): Defense Language Institute Foreign Language Center, 2014.
- Gilliland, Dean S. *African Religion Meets Islam Religious Change in Northern Nigeria* Lanham: University Press of America, 1986.
- Hunwick, John O. "Aḥmad Bābā on Slavery". *Sudanic Africa* 11 (2000), 131-139.

- Hunwick, John O.- O'Fahey, Rex Séan (eds.). *Arabic Literature of Africa: The Writings of Central Sudanic Africa 2* Leiden/New York/Köln: E. J. Brill, 1995.
- Kavas, Ahmet. "Osman b. Fûdî". *İslam Ansiklopedisi*. 33/ 466-467. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Lovejoy, Paul E. "The Role of the Wangara in the Economic Transformation of the Central Sudan in the Fifteenth and Sixteenth Centuries." *The Journal of African History*, 19/2, (1978) 173-93.
- Nwaocha, Ogechukwu. "Conflict for the Survival of Bori Cult". *International Journal of Research in Arts and Social Sciences* 9/2 (2017), 291-306.
- Okagbue, Osita. "Deviants and Outcasts: Power and Politics in Hausa Bori Performances". *New Theatre Quarterly* 24/3 (2008), 270-280.
- Palmer, Herbert R. "The Kano Chronicle." *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38, (1908), 58-98.
- Robinson, Charles Henry- Henry, William Henry. *Dictionary of the Hausa Language* London: The University Press, 1899.
- Sabiu, Ibrahim T.-Abdullahi, Mohammed S.-Zaniol, Fakhrol A. "Hausa People of Northern Nigeria and Their Development". *Asian People Journal* 1/1 (2018), 179-189.
- Salamone, Frank A. *The Hausa of Nigeria* Lanham: University Press of America, 2009.
- Sasu, Doris Dokua. "Distribution of Ethnic Groups in Nigeria, 2018". *Statista*. Erişim 20 Şubat 2024. <https://www.statista.com/statistics/1203438/distribution-of-ethnic-groups-in-nigeria/>.
- Smith, Mary Felice. *Baba of Karo: A woman of the Muslim Hausa* London: Yale University Press, 1981.
- Trimingham, John Spencer. *A History of Islam in West Africa*. London: Oxford University Press, 1962.
- Uthman, Abubakar. "Bori: Hausa Cultural Practice Being Spirited Away". *Dailytrust*. Erişim 20 Şubat 2024. <https://dailytrust.com/bori-hausa-cultural-practice-being-spirited-away/>.
- Wall, L. Lewis. *Hausa Medicine: Illness and Well-Being in a West African Culture*. Durham: Duke University Press, 1988.

Summary

Nigeria is the most crowded country in Africa, with a population exceeding 190 million. Nigeria has a fragmented state structure divided into religious, political, and ethnic groups. Along with its dense population, the country exhibits a complex and intricate web of identities. The Hausa people, who are prevalent in much of Northwest Africa, constitute 30% of Nigeria's population. It is also the largest ethnic group in the region. Hausa people have a heterogeneous religious identity structure. While there are predominantly Protestant and Catholic Christian Hausas in the south of the region, there are Sunni Muslim Hausas in the north. Additionally, there are traditional Hausa people who continue to practice their traditional beliefs and customs in the region. However, the population of people identified as Muslims or Christians among the Hausa has shown an increasing trend, especially since the 21st century.

The subject of this study is the Islam that exists in this relationship network, the traditional faith adherents "The Maguzawas", and the Bori cult they follow. The Bori cult is a belief system centered around spirit beliefs in pre-Islamic Hausa society. Bori is a Hausa term meaning the spiritual power present in physical things. These religious beliefs and practices are based on a type of spirit belief known as "Iskoki. The earliest records of this belief date back to around 900-1000 AD, as documented in the Kano Chronicles.

The Hausa people were introduced to the Islamic religion through trade before the 14th century. However, during this process, the Hausas were not abruptly severed from their traditional beliefs. This fact played a significant role in the Hausas' conversion to Islam. Such a pitch that by the 14th century, Islam had become the official religion of the state. However, despite being the state religion, Islam was not fully disseminated to the populace and remained more of a palace religion for approximately five hundred years. During this period, the Hausa people continued to practice their traditional beliefs alongside Islam. However, the fear of Islam turning into a syncretic religious structure along with these traditional beliefs disturbed the Muslim rulers. This situation ushered in a significant period in the 19th century, marked by the influence of the jihad movement initiated by Usman dan Fodio (1754-1817), during which traditional Hausa beliefs either receded or evolved. Usman dan Fodio, imposed certain limits on individuals who became Muslim but continued to practice traditional beliefs, urging them to adhere to the principles of Islam. In this process, beliefs and cults such as Bori and Iskoki among the pre-Islamic Hausas continued their existence with many transformations around Islamic culture. Furthermore, while tensions existed between Muslim Hausas and traditional Hausas, colonial powers (1861-1960) and Christian missionaries in the region encouraged non-Islamic beliefs and traditional practices. They promoted a syncretic Islamic Hausa culture as opposed to true Islam.

The Hausa people, a typical example of traditional African tribal life, have maintained their beliefs conducive to eclectic structures such as the Bori cult, as a result of the absence of a systematic worship life and the coexistence of religion and tradition as a whole. In many African beliefs, prayers are made to the Almighty God and sacrifices are made in times of need such as war, rain, famine, epidemic. This is why Bori spirits, which are exemplified by the Hausa, are often used. Considering the purpose and time of rituals, spirits have the feature of managing human life and at the same time being managed by people.

As a result, in the case of the Hausa people, fundamental or peripheral elements of traditional beliefs have either evolved into cults or practices on their own or continued as superstitions among other religions. Nevertheless, it is observed that the beliefs and practices shaped around the Bori cult still persist among Muslims in Nigeria.